

РОЗДІЛ 12. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 165.0:340.12:1(477)(092)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.4.26>

ЮРИДИЧНА ЛОГІКА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ІДЕЙ ДМИТРА ЧИЖЕВСЬКОГО

Андрусяк І.П.,
*доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»*
ORCID: 0000-0001-6887-0510
e-mail: iryna.p.andrusiak@lpnu.ua

Андрусяк І.П. Юридична логіка через призму ідей Дмитра Чижевського.

У статті досліджується юридична логіка крізь призму ідей видатного українського філософа, історика культури, літературознавця та славіста Дмитра Чижевського. Особлива увага приділяється його праці «Логіка: Конспект лекцій» (1924), що стала одним із перших україномовних підручників з логіки та містить унікальні методологічні підходи до аналізу мислення, структури аргументації й категоризації понять. У статті розглянуто основні напрями розвитку логіки Чижевського, зокрема емпіричну, математичну, трансцендентальну логіку, історико-методологічний підхід та критику психологізму. Аналізується вплив його логічних концепцій на формування української академічної традиції та їхня актуальність у сфері юриспруденції.

Особливий акцент зроблено на ролі логіки у юридичній діяльності, зокрема на аналізі нормативно-правових актів, судових рішень, формалізації аргументів та усуненні логічних помилок у правових текстах. Запропоновані Чижевським принципи структурованого мислення, ієрархії понять та аксіоматичного підходу можуть бути ефективно застосовані для впорядкування правових норм та побудови узгодженої системи права. Відзначається міждисциплінарний характер науки логіки у його концепції, що охоплює не лише філософію та математику, а й юриспруденцію, історію, культуру та мистецтво.

Стаття також висвітлює історичні аспекти наукової спадщини Чижевського, зокрема труднощі її дослідження через еміграційний контекст, а також вплив радянської ідеології на сприйняття його праць. Дмитро Чижевський, за часів радянської України, вважався ворогом радянського народу, адже вживав у своїх працях такі поняття як «нація», «національна особність», а також посилався на рукописи філософських та теологічних лекцій українських вчених-мислителів, зокрема, Стефана Яворського, Феодана Прокоповича, Григорія Сковороди та ін.

Стаття має на меті популяризацію логічних ідей Дмитра Чижевського в сучасній юридичній науці та підкреслює їхню значущість для розвитку правової аналітики, судової аргументації та формування правової культури в Україні. Конспект лекцій Дмитра Чижевського з логіки, хоча й не був створений спеціально для правників, має універсальні підходи, які можуть бути адаптовані до юриспруденції.

Ключові слова: логіка, юридична логіка, логіка Дмитра Чижевського, проблеми національної філософії, українська логічна термінологія, методологія наук, критичне мислення, правовий аналіз.

Andrusiak I.P. Legal logic through the lens of the ideas of Dmytro Chizhevskiy.

The article explores legal logic through the lens of the ideas of the prominent Ukrainian philosopher, cultural historian, literary scholar, and Slavic studies expert Dmytro Chyzhevskiy. Particular attention is given to his work «Logic: Lecture Notes» (1924), which became one of the first Ukrainian-language textbooks on logic and contains unique methodological approaches to analyzing thinking, the structure of argumentation, and the categorization of concepts. The article examines the main directions of

Chyzhevskiy's development of logic, including empirical, mathematical, and transcendental logic, the historical-methodological approach, and the critique of psychologism. The influence of his logical concepts on the formation of the Ukrainian academic tradition and their relevance in the field of jurisprudence are analyzed.

A special emphasis is placed on the role of logic in legal practice, particularly in analyzing normative legal acts, court decisions, formalizing arguments, and eliminating logical errors in legal texts. The principles proposed by Chyzhevskiy, such as structured thinking, the hierarchy of concepts, and the axiomatic approach, can be effectively applied to organizing legal norms and constructing a coherent legal system. The interdisciplinary nature of logic in his conception is highlighted, encompassing not only philosophy and mathematics but also jurisprudence, history, culture, and art.

The article also sheds light on the historical aspects of Chyzhevskiy's scientific legacy, including the difficulties in studying it due to the context of his emigration and the influence of Soviet ideology on the perception of his works. During the Soviet era in Ukraine, Dmytro Chyzhevskiy was considered an enemy of the Soviet people because he used concepts such as «nation» and «national identity» in his works and referred to the manuscripts of philosophical and theological lectures by Ukrainian scholars and thinkers, including Stefan Yavorsky, Theophan Prokopovych, Hryhorii Skovoroda, and others.

The article aims to popularize Dmytro Chyzhevskiy's logical ideas in modern legal science and emphasize their significance for the development of legal analytics, judicial argumentation, and the formation of legal culture in Ukraine. Although Chyzhevskiy's lecture notes on logic were not specifically created for legal professionals, they contain universal approaches that can be adapted to jurisprudence.

Key words: logic, legal logic, Dmytro Chyzhevskiy's logic, national philosophy issues, Ukrainian logical terminology, methodology of sciences, critical thinking, legal analysis.

Постановка проблеми. З огляду на тісний зв'язок розвитку логіки та юриспруденції протягом усієї історії європейської науки видається вкрай актуальним піднесення ролі та значення логіки як основи методології юридичної науки. Юридична логіка є потужним інструментарієм в діяльності юристів. Розвиток юридичної логіки в Україні, національної термінології у цій галузі потребують детального вивчення наукових розробок дидактичних матеріалів, досвіду викладацької роботи українських вчених. Визначне місце серед науковців, предметом дослідження яких була логіка, займає Дмитро Чижевський. Наукова спадщина вченого потребує актуалізації та подальшого вивчення.

Стан опрацювання проблематики. Окремих аспектів проблеми дослідження наукової та архівної спадщини вченого торкались С. Орел, В. Янцен, М. Наєнко, В. Горський, Л. Гайда, А. Іванко, Н. Жахалова, В. Жванко, Ф. Шепель, М. Плахтій, Я. Гнатюк. Дослідниця наукової та архівної спадщини Д. Чижевського, І. Валявко, розробила відеокурс в обсязі 305 хвилин про життя та наукову діяльність вченого [1].

Метою цієї наукової статті є популяризація праць Дмитра Чижевського, зокрема його конспекту лекцій з логіки, який він видав у 1924 році у Празі. Це видання стала одним із перших україномовних підручників з дисципліни «Логіка». У статті акцентується увага на міждисциплінарному характері науки логіки, її взаємозв'язок не лише з філософією чи математикою, а й з юриспруденцією.

Виклад основного матеріалу. Відомий український філософ, історик культури, літературознавець і славіст, значна частина праць якого присвячена філософії, логіці та історії ідей – таку інформацію знаходимо у різних довідкових матеріалах про Дмитра Чижевського (1894–1977). Дон Кіхот від науки – так пише про нього Світлана Орел у статті, приуроченій до 120-річчя вченого «Дмитро Чижевський: шлях до України». Науковиця зазначає, що попри те, що праці Чижевського стали надбанням багатьох європейських народів, його наукова спадщина належним чином не вшанована в Україні [2]. Минуло вже понад десять років від опублікування цієї статті, однак хто такий Дмитро Чижевський знає вузьке коло науковців, які прицільно досліджують наукові напрацювання вченого. Очевидно, що причиною такого неналежного вшанування наукової спадщини науковця може слугувати той факт, що в силу певних історичних обставин Дмитро Чижевський був змушений емігрувати. Наслідком цього є те, що архівна наукова спадщина вченого знаходиться сьогодні у Німеччині, що, очевидно, утруднює доступ до цих матеріалів українських вчених.

Дослідник наукової спадщини вченого Володимир Янцен зазначає, що архівна спадщина Д. Чижевського сьогодні доступна для науковців і в найзагальнішому вигляді впорядкована за кількома рубриками. Але до цього часу вона залишається не каталогізованою і перебуває в такому

стані, що кожен новий дослідник приречений розпочинати роботу над ним фактично наново: навіть відшукавши якийсь важливий документ чи джерело, знайти його знову можна лише із чималими зусиллями...парадокс сучасного чижевськознавства, пов'язаний не із браком джерел, що стосуються біографії і творчості Дмитра Чижевського (особистий архів і навіть особиста бібліотека збереглися у різних містах майже повністю), а з тим, що надто значна їх частина й досі не опрацьована, а зв'язки між чижевськознавством і вивченням особистих архівів вченого поки що дуже слабкі [3, с. 70-71].

У передмові до видання «Дмитро Чижевський. Історія української літератури» М. Наєнко акцентує на тому, що період радянщини також негативно вплинув на популяризацію наукових надбань вченого. В УРСР Чижевський вважався «ворогом радянського народу» і працям ученого був відведений найнадійніший закуток у спецховищах радянського кадебе. На голову Д. Чижевського десятиліттями сипались прокльони і з університетських кафедр, і з академічних підмостків, і з партійних трибун [4, с. 3]. Чому радянська влада всіляко намагалась не допустити наукові доробки Чижевського в науковий простір УРСР? Відповідь знайдемо відразу на перших сторінках праці Дмитра Чижевського «Нариси з історії філософії на Україні». Його міркування про значення «національної особистості», про проблеми національної філософії ніяк не збігались з наративами комуністичної ідеології про єдиний радянський народ [5, с. 5-8].

Серед біографічних довідок про Дмитра Чижевського зазначено, що він народився у дворянській родині, яка мала козацьке та шляхетське коріння. Батько, революціонер-народник, та мати, педагог і художниця, сформували його інтелектуальні та духовні інтереси. Освіту здобув у Петербурзькому та Київському університетах, спеціалізуючись на математиці, астрономії, історії й філології.

Чижевський активно брав участь у революційних подіях 1917 року, був членом Української Центральної Ради та меншовицької партії, але після більшовицького перевороту зазнав переслідувань і був змушений емігрувати. На час еміграції Чижевському було двадцять вісім років [4, с. 4]. Д. Чижевський разом із дружиною влітку 1921 р. нелегально покидає батьківщину, де він за цю втечу був заочно засуджений до страти. Майбутній славетний учений виїхав до Польщі, а потім до Німеччини (Гейдельберг), де проживав брат дружини Яків Ізраїлевич Маршак, пізніше відомий учений-економіст [6, с. 17].

У Німеччині й Празі продовжив вивчення філософії, працював у провідних університетах, досліджував вплив німецької філософії на слов'янську культуру.

Протягом життя викладав у різних країнах, зокрема в США та Німеччині, де заснував кілька славістичних інститутів. Його наукові інтереси охоплювали широке коло тем – від творчості Скоттсборо й Гоголя до глибоких філософських досліджень. Чижевський залишив вагомий спадок у світовій науці та культурі, ставши символом інтеграції української ідентичності у світовий інтелектуальний контекст [7, с. 272-278].

Дмитро Чижевський, перебуваючи в еміграції та займаючись філософією, особливу увагу приділяв логіці як одній із ключових дисциплін. У 1924 році він видав «Логіку: Конспект лекцій» у Празі, що стала одним із перших україномовних підручників з цієї дисципліни та стала вагомим внеском у цю наукову сферу. Праця мала не лише теоретичний характер, але й практичне значення, оскільки допомагала структурувати мислення і систематизувати наукові знання. Видання має історичне значення, адже створене в еміграції, що відображає прагнення автора зберегти та розвинути українську академічну традицію навіть у складних політичних умовах. Зазначена праця стала предметом розгляду в науковій публікації М. Плахтій «Логічні погляди Дмитра Чижевського». У статті авторка визначає шість напрямів розвитку логіки Чижевського, зокрема, емпірична логіка, математична логіка, трансцендентальна логіка кантівського напрямку, напрям історичної методології, систематики, напрям критики психологізму в логіці. Увагу науковиці привернула класифікація радянськими вченими праці Чижевського як «націоналістичної», що спонукало авторку детально вивчити предмет дослідження. Найбільш націоналістичним у підручнику є українська мова та імена і поняття вжиті у прикладах і завданнях: «Гетьман Скоропадський», «Гетьман Дорошенко», «Тарас Шевченко», «нація», «українець», «історія України» – зазначає М. Плахтій [8, С. 13-17].

Чижевський прагнув, щоб українська логічна термінологія гармонійно поєднувалася з європейськими традиціями, зберігаючи водночас самобутність. У багатьох випадках він транслітував складні поняття з грецької чи латинської мов (наприклад, «категорія», «аналітика»), дода-

ючи зрозумілі тлумачення українською. Чижевський наголошував на важливості точності мови, адже логіка як наука вимагає чіткості та уникнення двозначностей. Для передачі поняття «логічна послідовність» він використовував терміни, що передають причинно-наслідкові зв'язки, такі як «[при]суд», «вивід». Для опису умовиводів він впровадив терміни «дедукція», «індукція», «абдукція», адаптовані до українського слововжитку [9, с. 17-18].

Логіка Чижевського натхненна глибокими студіями філософії та методології науки, які він вивчав під керівництвом відомих європейських мислителів, таких як Едмунд Гуссерль, Карл Ясперс і Мартін Гайдеггер. Видання логічних праць Чижевського відбувалося в умовах, коли він викладав у різних університетах, зокрема в Празі та Німеччині. У цих працях він прагнув адаптувати класичні філософські ідеї до сучасних реалій, а також інтегрувати український інтелектуальний досвід у європейський контекст.

Наука логіка для Дмитра Чижевського була не лише академічною дисципліною, а й інструментом для аналізу та розуміння складних взаємозв'язків у філософії, культурі та літературі. Логіку вчений відносить до 2-гої групи філософських наук. «Її безпосередній об'єкт вивчення є думання, де б ми з ним не зустрічались – у конкретних науках чи в якій небудь іншій сфері дійсності (в релігії, мистецтві, в історичному розвитку людства...)» – так Чижевський визначає міждисциплінарний характер науки логіки [9, с. 9]. Конспект лекцій з логіки, хоча й не був створений спеціально для правників, має універсальні підходи, які можуть бути адаптовані до юриспруденції.

Логіка Дмитра Чижевського, з її акцентом на структурованому мисленні та аналізі складних взаємозв'язків, має велике значення для правників. Перш за все, мова йде про аналіз юридичних текстів. Використання чітких логічних принципів дає змогу виявляти суперечності, приховані змісти та уточнювати інтерпретацію юридичних норм, а також допомагає аналізувати нормативно-правові акти, контракти та судові рішення. Чижевський підкреслював значення чітких формулювань і структурування аргументації. У контексті юриспруденції його методика може бути застосована для виявлення логічних помилок у правових текстах, таких як тавтології, суперечності чи неоднозначності; використання формалізованих моделей (наприклад, силогізмів), щоб перевірити логічну коректність аргументів, висунутих у нормативних актах чи судових рішеннях. У параграфі 6 присвяченому класичним правилам означення (дефініції), Чижевський зазначав: «Означення повинно складатися: з назви найближчого вищого поняття та доданої до нього ознаки (ознак), що відрізняє дане поняття від усіх інших підрядних тому самому ближчому вищому». Вчений акцентував на правилах ясності означень, таких як: не можна ознаку замінювати прикладом; ознаки не можуть бути тавтологією назви понять; ознаки не можуть бути суто негативними; не слід вживати в означенні неясних ознак занадто загального характеру; означення не повинно складатися з другорядних ознак [9, с. 42–44]. Тут доречним буде приклад аналізу норм, які містять загальні поняття (наприклад, «добра совість»), через формалізацію можливих інтерпретацій і перевірку їх сумісності із системою права.

Для полегшення роботи юристів і науковців цілком слушно буде використовувати методологію Дмитра Чижевського, як інструмент впорядкування правових норм і концепцій у структуровану систему [9, с. 211–258]. Вчений пропонував принципи інтеграції знань на основі ієрархії понять. Наприклад: правові норми можна впорядковувати від загальних (конституційних положень) до більш конкретних (галузевих законів і підзаконних актів) – це забезпечує чіткість у співвідношенні норм. Використання аксіоматичного підходу, за методологією Чижевського, коли загальні принципи (наприклад, верховенство права) виступають основою, з якої виводяться конкретні правила, сприятимуть установленню зв'язків у різнорівневих структурах. Цей підхід може бути адаптований до побудови правової системи, де кожен рівень права взаємопов'язаний із вищими принципами.

Дослідник логічних ідей Дмитра Чижевського Ярослав Гнатюк у статті «Логіка та металогіка Дмитра Чижевського» підкреслює, що викладаючи логічну теорію поняття засобами предметної логіки, Чижевський насамперед звернув увагу на обсяг та зміст поняття, на відношення між поняттями, на операції обмеження та узагальнення поняття, та на різні типи понять. Не оминув увагою Чижевський і категорію, як загальне філософське поняття, та підходи до класифікації, які ще запропонував Аристотель [10, с. 52].

У логіці Чижевського містяться інструменти для формалізації аргументів, що дозволяє об'єктивніше оцінювати позиції сторін у судових процесах. Завдяки акценту на логічній коректності аргументів, Чижевський запропонував підхід, що включає аналіз передумов кожного аргументу

та виявлення їх сумісності. Наприклад, у конфліктах між нормами (колізії), можна ідентифікувати правила, які суперечать одна одній. Для формулювання альтернативних варіантів вирішення конфліктів і вибору найбільш раціонального вчений акцентував на використанні дихотомії понять. «Майже ідеальним засобом поділу є, т.зв. дихотомія («поділ надвое»). Здебільшого, ця метода дає надто загальні й беззмістовні поділи, хоча, безумовно, дає гарантію від усяких помилок» -зазначає вчений у конспекті лекцій [9, с. 62-63]. У юридичній практиці дихотомія понять буде корисною, коли при розгляді спорів, де кожна сторона наводить власні тлумачення норм, необхідно чітко ідентифікувати логічно неспроможні позиції.

Висновок. Практичний підхід до логіки, який пропонував Чижевський, є корисним у навчанні юристів. Його концепції можуть бути інтегровані у курси, які формують критичне мислення та здатність до правового аналізу. Логіка Чижевського спрямована на розвиток критичного мислення, яке важливе для юристів. Її вплив може проявлятися у формуванні курсів із логіки, адаптованих для аналізу юридичних текстів і побудови правових аргументів; використанні прикладів із реальної судової практики для демонстрації логічних моделей, що дозволяє студентам глибше зрозуміти сутність правових процесів.

Загальний підхід Чижевського до логіки був міждисциплінарним, адже він пов'язував її з філософією, культурологією та історією науки. Його ідеї сприяли розвитку української філософської традиції та створили основу для подальших досліджень у галузі логіки та методології науки. Логіка Дмитра Чижевського має потенціал для зміцнення юридичної науки та практики, сприяючи створенню більш точних і ефективних правових рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дмитро Чижевський: Життєвий шлях. Ірина Валявко (Ч. 1/4). URL: <https://surl.li/nozuat>.
2. Орел С. Дмитро Чижевський: шлях до України. URL: <https://zn.ua/ukr/HISTORY/dmitro-chizhevskiy-shlyah-do-ukrayini-.html>.
3. Янцен В. Дмитро Чижевський: архівна спадщина. Про деякі проблеми і парадокси сучасного чижевськознавства. *Філософська думка*. 2010. № 6. С. 70-71.
4. Насенко М. Дмитро Чижевський і його «Історія української літератури». Передмова. Історія української літератури. Тернопіль. МПП «Презент».1994. 480 с.
5. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. К.: Вид-во «Орієн». 1992. 230 с.
6. Наш земляк Дмитро Чижевський – видатний вчений-енциклопедист, філософ та історик культури й науки: Навчально-методичний посібник / Л.А. Гайда, А.Б. Іванко, Н.В. Жахалова, В.І. Жванко, Ф.О. Шепель. Кіровоград: 2014. 68 с.
7. Горський В. Історія української філософії. Курс лекцій. К.: Вид-во «Наукова думка». 1996. 285 с.
8. Плахтій М. Логічні погляди Дмитра Чижевського. *Схід. гуманіт. вісн.* 2024. Т. 10, № 1. С. 13–17.
9. Чижевський Д. Логіка: Конспект лекцій. Видавниче Товариство “Сіяч” при Українському Педагогічному Інституті ім. М. Драгоманова. Прага. 1924. 331 с.
10. Гнатюк Я. Логіка та металогіка Дмитра Чижевського. *Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. Філософія*. Чернівці: Рута, 2008. Вип. 410-411. С. 49–53.